

Надія Баландіна

УКРАЇНСЬКА ВВІЧЛИВІСТЬ ЯК «НАУКА ДУШІ»

Рецензія на книгу:

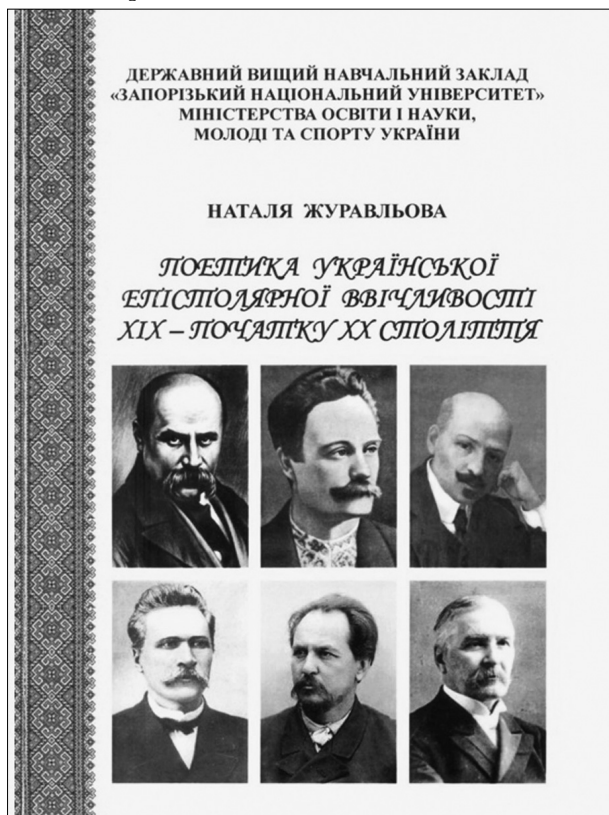
Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття : [монографія] / Наталя Журавльова. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – 548 с.

Майже десять років тому Дмитро Походжук у статті «Українська ввічливість – золотий скарб народної етнокультури», уміщеній у журналі «Народна творчість та етнографія» за 2004 рік (№ 6), висловив ідею про те, що «вже давно настав час написати про українську ввічливість окрему монографію чи книжку, яка викликала б особливе зацікавлення широкого кола читачів». Сьогодні можемо говорити про один із способів реалізації цієї ідеї, представлений у монографії «Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття». Її авторка Н. М. Журавльова поставила перед собою мету здійснити багатоаспектний системний опис етикетної лексики та етикетної фразеології, яка була засобом вираження української епістолярної ввічливості в XIX й на початку XX ст.

Принагідно зазначимо, що українська мовленнєва культура, етикет, увічливість завжди привертала увагу дослідників. Наприклад, С. К. Богдан («Мовний етикет українців: традиції і сучасність», 1998) і Я. К. Радевич-Винницький («Етикет і культура спілкування», 2001) у своїх працях зосереджували увагу на специфіці українського мовного етикету, його культурній та ритуально-поведінковій природі. Рецензована монографія вирізняється тим, що в ній етикетні одиниці розглядаються з урахуванням контексту, де пріоритетні поняття лінгвопрагматики: хто, де, коли, кому і з якою метою – сповнені конкретним змістом: постатями Т. Г. Шевченка, П. О. Куліша, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Б. Д. Грінченка, М. С. Грушевського та ін., які по-творчому підходили до слова й тим самим дозволили заглянути у свій внутрішній світ.

Об'єктом аналізу авторка обрала категорію ввічливості, представлену в епістолярній спадщині письменників, громадських і культурних діячів XIX – початку XX ст. Цей вибір наклав відбиток на концептуальну базу дослідження та його інструментарій. У матерії викладу постійно пульсує думка про те, що письмовий дискурс увічливості, автором якого є відома людина, митець, громадський діяч, особливий; він не формальний, а творчий; має душу. Цю інтенцію у виразно й у вдало дібраному епіграфі до мо-

нографії та в її назві. Н. М. Журавльова через посередництво епістолярію показує, як щирість душі можна виразити навіть рутинними мовними знаками, які іноді несправедливо порівнюють зі стерними п'ятаками.

Попри те що складна й багатоаспектна категорія ввічливості постає в працях науковців новими гранями, багато її проблем ще чекає свого розв'язання. Тож актуальність цієї роботи зумовлена не тільки зростанням ролі ввічливості в спілкуванні, а й відсутністю системного вивчення етикетних вербальних засобів вираження ввічливості в епістолярію. Відомо, що письмовий дискурс має виразні структурно-семантичні особливості, які позначилася на формах вираження ввічливості. Його підготовленість передбачає і творчий підхід до етикетної фразеології.

Складається праця з чотирьох розділів. У теоретичному розділі, де йдеться про методо-

логічні засади дослідження, кризь категоріальні ознаки показано зв'язок увічливості з етикетом, з'ясовано її особливості в східних та європейських комунікативних культурах (японській, корейській, монгольській, англійській, російській), на тлі яких увиразнено українську. У цьому ж розділі детально висвітлено історію фахового осмислення проблеми в зарубіжній лінгвістиці, пов'язану з іменами П. Грайса, Р. Лакоффа, Дж. Ліча, П. Браун і С. Левінсона, В. Алпатова, О. Земської, Н. Формановської, Ч. Зегиймаах, І. Пірайнен, Р. Ратмайр, Т. Ларіної та ін.

На основі вдало сформованої концептуальної бази авторка доходить висновку, що українська епістолярна увічливість XIX – початку XX ст. має чітко визначену структуру. Вона становить собою функціонально-семантичне поле, яке складається з двох етикетних макрополів: лексико-семантичного та лексико-фразеологічного, які поділяються на кілька мікрополів. Саме другий і третій розділи підтверджують доказовість висловленої думки. Так, другий розділ монографії «Етикетне лексико-семантичне макрополе назв категорії адресата, адресанта й відсутньої особи епістолярної увічливості XIX – початку XX ст.», як підсистема функціонально-семантичної системи, об'єднує в собі сім мікрополів, куди входять різнорівневі, переважно полісемічні, етикетні лексеми та етикетні фраземи, а також стилістично марковані деривати та демінутиви.

У другому розділі на особливу увагу заслуговує мікрополе власне українських етикетних лексем, до якого, крім утворень добродій, добродійка, добродійство, уведено слова земляк, землячка, земляченько, козак, козачка, козаченько, котрі досі як етикетні мовознавцями не розглядалися.

Дослідниця звертає увагу й на те, що етикетні лексичні засоби на позначення гоноративності в епістолярії XIX – початку XX ст. мали яскраво виражену соціальну природу. Вибір мовно-етикетної одиниці залежить від загальної культури спілкування, соціальних статусів адресанта й адресата, рівня їхньої освіти, виховання, віку, статі, від місця їхнього проживання та мовної ситуації, яка визначалася мовною політикою панівних класів. Авторка переконливо засвідчує, що інтелігенти зі всієї України для вираження епістолярної увічливості послуговувалися етикетними лексемами, пестливими дериватами, демінутивами, фразеологізмами, антропонімами, субстантивами, словами, вжитими в переносному значенні, хоч і не однаковою мірою.

У третьому розділі «Етикетне лексико-фразеологічне макрополе епістолярної увіч-

ливості XIX – початку XX ст.» проаналізовано вісім мікрополів, куди входять етикетні полісемічні лексеми як одиниці основного лексичного рівня мови та етикетні багатозначні фраземи як одиниці проміжного фразеологічного рівня. Оскільки ці одиниці були переважно полісемічними, конститuentи лексико-фразеологічного макрополя могли входити одночасно до кількох мікрополів, що свідчить про їх зв'язок та взаємодію. Особливої уваги в цьому розділі заслуговує мікрополе передачі вітання, привіту, поклону відсутній особі.

У листах XIX – початку XX ст. етикетна лексика та фразеологія використовувалася не лише як засіб вираження епістолярної увічливості, але і як її інтенсифікатор. Етикетні лексеми та фраземи, уживані в епістолярію, були стилістично диференційованими. Серед них розрізнено як традиційні, загальноновживані стилістично нейтральні етикетні мовні засоби, так і стилістично марковані етикетні одиниці (розмовні, діалектні, застарілі, народнопоетичні, рідковживані, поетичні, жартівливі і т. ін.).

Н. М. Журавльова переконливо доводить, що важливим лексичним засобом вираження української епістолярної увічливості XIX – початку XX ст. було власне ім'я і назва по батькові, які використовувалися для гречної номінації адресата, адресанта й відсутніх осіб. Однак при цьому робиться ремарка, що шанобливо-увічливе величання на ім'я та по батькові було високочастотним засобом вираження епістолярної увічливості лише на східноукраїнських теренах, тоді як західноукраїнські інтелігенти послуговувались аналогічними утвореннями значно рідше. Власне ім'я та назва по батькові як звертання, приклади й гоноративи пронизують шість мікрополів лексико-семантичного макрополя і сім мікрополів лексико-фразеологічного макрополя епістолярної увічливості як функціонально-семантичного поля. Це дає право дослідниці вважати українську епістолярну увічливість XIX – початку XX ст. насправді щирою і шанобливою.

Привертає увагу й четвертий розділ роботи висвітленням різноманітних екстралінгвальних факторів та з'ясуванням їхньої ролі в утворенні маркованих етикетно-чемних мовних одиниць епістолярної увічливості XIX – початку XX ст. Справа в тому, що функціонально-семантичне поле епістолярної увічливості складають немарковані (стилістично нейтральні) і марковані ядерні та периферійні етикетні мовні елементи. Маркованість етикетної лексеми чи фраземи в епістолярному дискурсі визначається, на думку дослідниці, чотирма основними екстралінгвальними факторами: соціальним, етнопсихологічним, етнокультурним та індивідуальним. Серед

маркованих етикетних мовних одиниць вагома частка припадає на ментально марковану етикетну лексику та фразеологію. Тобто, інакше кажучи, в мовно-етикетних засобах української ввічливості знайшли відображення такі етнопсихологічні риси нашої духовності, як емоційність, ласкавість, доброта, милість, щирість, сердечність, любов, релігійність та гумор.

Авторка справедливо твердить, що, незважаючи на універсальність, категорія епістолярної ввічливості має відносний характер, конкретний її зміст є національно-специфічним. Національна специфіка епістолярної ввічливості виявляється насамперед в етикетних мовних одиницях, до яких відносяться утворення на зразок: Ваша ласкавість, запорожець, запорозький, козацький, козацький батько, батько кошовий, батьку отамане кошовий, кошовий отаман, курінний отаман; лебединого віку, журавлиного крику; сподіватися на Вашу ласка-

вість, уклінна просьба, уклінно прошу та ін. На великому фактичному матеріалі з покликанням на першоджерела дослідниця доходить висновку, що маркованість одиниць формувалася під дією не одного, а кількох екстралінгвальних чинників.

Як загальний підсумок, зазначимо: лінгвістика, безумовно, збагатилася актуальним, цікавим і корисним дослідженням. На основі найновіших здобутків етнолінгвопрагматики й комунікативістики зроблено успішну спробу комплексного аналізу різноманітного й багатого фактичного матеріалу й переконливо показано, що вживання мовних стереотипів на позначення ввічливості в письмовому дискурсі відомих людей стає творчістю, або, за словами авторки, поетикою. Сподіваємося, що монографія стане базовою для низки нових досліджень української ввічливості.